

ISSN 1392-0391

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

5

Simonas Daukantas

Vilnius

VILTIS

1993

UDK 947. 45: 929 Daukantas
Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius
Antanas Kulakauskas
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

Sudarytojai:

Giedrius Subačius
Egidijus Aleksandravičius
Egidijus Motieka
Rimantas Miknys

Recenzavo

hab. dr. *Vytautas Vanagas*

Leidinį parengti talkino

Raimundas Lopata
Vladas Sirutavičius

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJS	7
<i>Elmantas Meilus</i> APIE DAUKANTŲ GIMINĘ	8
<i>Roma Bončkutė</i> PIRMOJI LIETUVIŠKA ISTORIJA: DU SIMONO DAUKANTO "DARBŲ" RANKRAŠČIAI	50
<i>Giedrius Subačius</i> SIMONO DAUKANTO POŽIŪRIS Į BENDRINĘ KALBĄ	63
<i>Saulius Pivoras</i> "VARGO PELĖ": LIETUVOS NACIONALINĖS ISTORIOGRAFIJOS PRADININKAS SIMONAS DAUKANTAS	69
<i>Vytautas Berenis</i> SIMONO DAUKANTO IR JUOZO JAROŠEVIČIAUS ISTORINĖS LIETUVOS SAMPRATA	90
<i>Zigmantas Kiaupa</i> SIMONO DAUKANTO PARENGTI LIETUVOS METRIKOS MEDŽIAGOS RINKINIAI	104
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> SIMONO DAUKANTO KNYGŲ LEIDĖJAS KSAVERAS KANAPACKIS	118
<i>Kazys Grigas</i> BELETRISTINIO IR MOKSLINIO STILIAUS PRADAI SIMONO DAUKANTO "BŪDE"	133
<u>Vytautas Jurgutis</u> SIMONO DAUKANTO "DAINĖS ŽEMAIČIŲ"	142

II. RECENZIJOS	159
<i>Giedrius Subačius</i> KNYGA DAUKANTO BIČIULIAMS (EGIDIJUS ALEKSANDRAVIČIUS. PRIEŠ AUŠRĄ: JAUNIEJI DAUKANTO BIČIULIAI. – VILNIUS: ŽALTVYKSLĖ, 1990. 190 P.)	160
III. PUBLIKACIJOS	168
SIMONO DAUKANTO RAŠYTI PRAŠYMAI <i>Parengė Vytautas Merkys</i>	169
IŠ TRIJŲ SIMONO DAUKANTO UŽRAŠŲ KNYGŲ <i>Parengė Roma Bončkutė</i>	195
SIMONO DAUKANTO ŽEMAIČIŲ PRIVILEGIJŲ RINKINIO PRATARMĖ <i>Parengė Zigmantas Kiaupa</i>	207
SIMONO DAUKANTO 1842 M. RUGSĖJO 9 D. LAIŠKO TEODORUI NARBUTUI PRIEDAI <i>Parengė Zigmantas Kiaupa</i>	226
<i>Saulius Žukas</i> PIRMASIS DOKUMENTŲ RINKINYS APIE SIMONĄ DAUKANTĄ "MEDEGA S. DAUKANTO BIJOGRAFIJAI" (1898 M.)	246
STRESZCZENIE	387
SUMMARY	394
ZUSAMMENFASSUNG	401
PENKTOJO TOMO AUTORIAI	409
ASMENŲ RODYKLĖ	411
VIETŲ RODYKLĖ	420

Lietuvių atgimimo istorijos studijos 1993

T. 5

Simonas Daukantas

SIMONO DAUKANTO ŽEMAIČIŲ PRIVILEGIJŲ RINKINIO PRATARMĖ

Parengė Zigmantas Kiaupa

Visi didesni Simono Daukanto autoriniai tekstai, atrodo, mokslo ir platesnei visuomenei jau žinomi. Vis dėlto vieną kitą mažesnės apimties jo tekstą pasitaiko su malonumu aptikti archyvų ir rankraštyių medžiagos masyve. Štai tyrinėjant S. Daukanto archeografinius darbus¹, viename iš jų, Žemaičių privilegijų rinkinyje, buvo aptikta S. Daukanto tam rinkiniui parašyta *Pratarmė*. Kiek mums žinoma, planuojama S. Daukanto archeografinius darbus, Lietuvos istorijos šaltinių išrašus, paskelbti pilname jo raštų leidime. Greitai, matyt, tai padaryti nepavyks, todėl jau dabar norime pasiūlyti skaitytojų dėmesiui minėtą *Pratarmę*.

Rankraštis. Tai spaudai švariai perrašytas (kaip atrodo, paties S. Daukanto) ir įrištas tomas. Tituliniame jo lape (1. 2) yra antraštė: *Jura immunitates et privilegia samogetarum in unum collecta*. Kilmės ryšiais šis rinkinys siejasi su Jurgio Pliaterio bibliotekoje buvusiu Žemaičių privilegijų rinkiniu, o pastarasis – su 1788 m. Žemaičių vyskupystės kapitulos nutarimu paruošti tokį rinkinį. S. Daukantas turėjo kiek papildytą J. Pliateriui priklaususio rinkinio nuorašą, ir, ruošdamas Žemaičių privilegijų rinkinį spaudai, juo pasinaudojo ir perrašė į savąjį didelę dalį medžiagos. Todėl, kaip ir rašė Teodorui Narbutui, savo rinkinį nedviprasmiškai siejo su J. Pliateriu. L. 1 yra toks įrašas *Ex bibliotheca Illustr. Comitis Georgij Plater Mareschalci Rosieinensis*, 1. 3 – dedikacija J. Pliateriui: *Manibus Illustrissimi Magnifici Georgij de Brėlow Plater Comitis in Szwiekszna, in Żadejki, Kartena, Plinksze, Garde Dominis et Hori, Delegati ad Comitua Provincialia Vilmensis, Mareschalci Nobilitatis Districtus Rosieinensis, nec non Literarum Letonorum Socii, Civis ornatissimi, Domini Clementissimi, o*

lapo apačioje *Piae Memoriae Tristis Cliens Simon Dowkont.*

Skelbiama *Pratarmė* užima šio tomo 1. 6–12. Visų lapų, išskyrus 1. 8, prirašytos abi pusės. Kaip ir kiti šio rinkinio autoriniai S. Daukanto tekstai, ji parašyta lotynų kalba. Tekstas rūpestingai sutvarkytas, nors pasitaiko vienas kitas praleidimas – nepilnos datos, matyt, jos S. Daukantui nebuvo aiškios. Tekstas lyg ir nutrūksta, nėra užbaigimo. Bet rinkinio lapų numeracija nenutrūksta ir l. 13 jau prasideda *Turinys*.

Rinkinys saugomas Rusijos mokslų akademijos bibliotekos Sankt Peterburge Rankraščių skyriuje, tarp iš Romos katalikų dvasinės akademijos Peterburge perimtų rankraščių (rink. 33. B. 14.). Tituliniame lape yra Seinų kunigų seminarijos alumnato bibliotekos antspaudas su inventoriaus Nr. 1647. Šis antspaudas sieja aptariamą rinkinį su tos pačios bibliotekos inventoriaus Nr. 1646 turėtu S. Daukanto “Istorijos žemaitiškos” nuorašu. Pastarąjį rankraštį tos pačios Peterburgo bibliotekos tame pačiame rinkinyje aptikęs Leonidas Žilevičius, deja, nepastebėjęs greta buvusio aptariamo rinkinio, nužymėjo visą laiką kartu minimų rankraščių odisėją: S. Daukanto palikuonys – Kauno kunigų seminarija – Seinų kunigų seminarija – Romos katalikų dvasinė akademija Peterburge – Rusijos mokslų akademijos Biblioteka Peterburge². Abudu rankraščius laikė savo rankose ir vartė daug įžymių lietuvių kultūros žmonių. Reikia tikėtis, kad jų kelionės bus išsamiau aprašytos, nes tai padaryti verta.

Autorystė ir datavimas. Pati *Pratarmė* nepasirašyta. Bet kad visas rinkinys yra sudarytas S. Daukanto ar bent kad pastarasis suteikė jam dabartinę išvaizdą bei turinį, abejoti nereikia. Todėl drąsiai galima teigti, kad ir *Pratarmę* parašė S. Daukantas. Tuo labiau, kad visi jos siužetai yra jam būdingi. *Pratarmė* susideda iš 4 nedidelių dalių. Joje aiškinama Žemaičių privilegijų genėzė jų istorijos fone, Žemaitijos vardas, keli socialiniai terminai ir aptariami žemaičių asmenvardžiai. Tiek šios temos, tiek argumentacija ir išvados sutinkamos kituose S. Daukanto darbuose. Ir čia jis naudojasi retomis ne itin garsių autorių – J. E. Hederio, M. H. Goldasto knygomis, kuriomis rėmėsi, rašydamas “Būdą...” ir kurias turėjo.

Pratarmę S. Daukantas galėjo parašyti tik išėjęs iš spaudos joje minimiems “Акты Западной России”, o tai buvo 1846–1848 m.³ 1855 m. atvykdamas į Svirlaukį pas Petrą Smuglevičių, jis jau galėjo turėti beveik sutvarkytą rinkinį. 1857 m. iš Karaliaučiaus gauti dokumentų nuorašai įrašyti kitokiame popieriuje ir perrašyti kita rašysena, neprimenančia absoliučios įrašų daugumos, tarp jų ir *Pratarmės*, rašysenos. Svarbiausia,

kad viename iš titulinių lapų esantis įrašas, skelbiąs, jog rinkinys spausdinamas P. Smuglevičiaus lėšomis – o dėl to galėjo būti susitarta Svirlaukyje – rašytas kita, nors irgi primenančia Daukanto, rašysena.

Taigi *Pratarmė* buvo parašyta tarp 1846 m. ir 1855 m. Tuo laiku S. Daukantas iki 1850 m. gyveno Peterburge, o 1850–1855 m. – Varniuose. Ten ir galėjo būti parašyta skelbiamoji *Pratarmė*.

Skelbimo nuostatos. Skelbiamas S. Daukanto tekstas originalo kalba – lotynų ir vertimas į lietuvių kalbą. Išvertė ir lotyniškąjį tekstą parengė Darius Antanavičius. Laikytasi tokių skelbimo nuostatų:

1. S. Daukanto tekstas neredaguotas.
2. Svarstymuose apie Žemaitijos vardą, socialines gyventojų kategorijas ir žemaičių vardus S. Daukantas tikrinius ir ne lotyniškus žodžius pabraukė, tiesa, nenuosekliai ir ne visada. Visi šie žodžiai, S. Daukanto pabraukti ar ne, tiek lotyniškajame tekste, tiek vertime perteikiami kursyvu, vertime nekeičiant S. Daukanto rašybos.

3. S. Daukanto nuorodos ir atitinkamos išnašos žymimos žvaigždute *.

4. Skaitmenimis žymimos nuorodos į skelbėjų paaiškinimus. Tekste minimos knygos bei paminėtų istorikų darbai aprašomi pagal Vytauto Merkio sudarytą *Šaltinių ir literatūros, paminėtų S. Daukanto veikalų išnašose, sąrašas // Daukantas S. Raštai. T. 1. Vilnius. 1976. P. 727–734.* Sudarytojas nurodė veikalus, kurie yra S. Daukanto turėtų knygų sąrašė ir jo knygų rinkinyje.

S. Daukantas. **Žemaičių privilegijų rinkinio pratarmė.**

Peterburgas – Varniai (?), tarp 1846–1855 m.

Rusijos mokslų akademijos bibliotekos Peterburge

Rankraščių skyrius. Rink. 33. B. 14. L. 6–12 v.

¹ Plačiau žr. šiame rinkinyje skelbiamą straipsnį Kiaupa Z. Simono Daukanto parengti Lietuvos metrikos medžiagos rinkiniai.

² Žilevičius L. “Istorijos žemaitiškos” rankraščio keliai. // *Literatūra ir menas.* – 1983 lapkričio 19. – P. 16.

³ Акты, относящиеся к истории Западной России. – С.-Петербург. 1846–1848. – Т. 1–3.

PRAEFATIO

Maxime dolendum est quatuor priorum Christianorum principum¹ privilegia in hac nostra collectione deesse, ex iis enim procul dubio multa cognosci possint, quae juvent ad indagandos mores, instituta, ritus sacrorum totamque vitae rationem veterum Samogetarum, antequam inter illos cultus sanctioris religionis invaluerit, sed haec legum monumenta aut tempus prorsus absumsit, aut bibliothecarum latebrae abscondunt.

Antiquitus jura gentis Samogeticae nullis litteris firmabantur. Origo privilegiorum referenda est ad tempus, quo Theutonicus Ordo militaris² oris maritimis potitus incolas ejus regionis, Letones nimirum et Lithuanos, vi armorum ad deos patrios deserendos et Christianam fidem amplectendam coegit. Amissa simul cum deorum cultu libertas, late undique gliscens crucigerorum dominatio, intolerabile servitutis jugum, crebrae seditiones, saevissimae clades adeo gravem Samogetis incusserant offensam, ut cum superior Lithuania iam Christianam doctrinam ultro recepisset³, ne tunc quidem adduci potuerant, ut ejus exemplum sequerentur, metuentes scilicet miserrimam vicinorum populorum Curoniae et Borussiae sortem, quibus mutata sacra fons omnium malorum. Accessit objecta Christianae plebis conditio apud Theutonos Polonosque, qui Casimirum Magnum⁴ ideo rusticorum regis (*Król Chłopów*) cognomine decorarunt, quod eos ab impotenti nobilitatis crude 6 // 6 v litate defendere satagebat, nihilominus tamen vicinarum terrarum coloni oppressionem dominorum fugientes, asylum apud Samogetas nacti, communia sacra cum illis habere malebant quam cum his, a quibus afficiebantur injuriis. Haec omnia Samogetas Christianae fidei alienissimos redidisse et implacabili Theutonorum odio implevisse quis mirari possit?

Quae cum ita se habeant, in Lithuania domesticae principum simultates in bellum civile crevere auctore potissimum Jagellone, qui patruo suo Kieistuto vita et imperio privato principatum ad se traxisset⁵, quo ut tutius frueretur atque Ordinem Theutonicum sibi conciliaret, universa eidem Samogetia usque ad fluvium Dubissam foedere icto a. 1382 die Omnium Sanctorum cessit. At Samogetae hoc pactum pro ludibrio habentes ad arma prosiliunt et libertatem contra ingruentem vim Ordinis strenue tutantur. Interea Witaudus, Kieistuti filius, conjugis pietate e carcere, in quo jussu Jagellonis detinebatur, liberatus, ad magistrum Ordinis auxilium pro recuperando imperio paterno imploraturus profugit⁶, cujus beneficio si

Magno Ducatu potitus fuisset, sancte pro se et successoribus suis spondit non solum semper in arbitrio Ordinis mansurum, sed deficiente stirpe sua eundem heredem totius Lithuaniae instituturum. Dum bellum contra Jagellonem paratur, Vitaudus mutata veste clam cum Samogetis convenire, frequentia cum illis consilia capere, lacri 6 v // 7 mabundus fidem eorum implorare obsecrando, ne immemores praeclare gestorum patris sui Kieistuti esse velint. Samogetae facili negotio in partes Vitaudi transeunt armaque arripiunt (1390). At Vitaudus iniqua fortuna usus ter Jagelloni reconciliatur, ter datam acceptamque fidem frangit, postliminio tandem in patriam redit et magnus dux Lithuaniae creatur⁷. Sed rursus insperato bello circumventus pacem cum crucigeris init et Samogetiam eis tradit ita, ut fluvius Niewiaża pro limite utrinque habeatur⁸. Hoc foedus Jagello, rex Poloniae, feria 6 intra octavas Pentecostes anno 1404 ratum habet et pro Vitauo promittit: “Quod scilicet omnes et singulos homines suos ab omni conservatione, conversatione, participatione et communione dictorum Samogitarum prohibebit et removebit et, ne dictis Samagitis de terris Lithuanie et Russie sal, frumenta, ferra, diffendicula et quevis necessaria pro usu ipsorum Samogitarum valencia deducantur aut ministrentur, totaliter prohibebit incipiens a festo Nativitatis Sancti Johannis Bapstiste proxime nunc venturo”^{*}.

Grave nimium id iugum visum Samogetis, multae itaque clandestinae caedes intervenerunt, quibus Ordinis praefecti aut ferro sunt iugulati, aut aquis submersi, sed junctis viribus Vitaudi, crucigerorum 7//7v et Polonorum oppressi iam promittebant imperio Ordinis parere velle, dummodo beneficium juris Culmensis ad eos quoque extenderetur, quod impetrare nequeunt; desperatis rebus denuo seditionem movent et ancipiti belli

¹ Jogaila 1382 (krikštytas 1385) – 1392–1434, Vytautas 1392–1430, Švitrigaila 1430–1432, Žygimantas Kęstutaitis 1432–1440.

² Kalbama apie Kalavijuočių ir Vokiečių arba Kryžiuočių ordinus.

³ Lietuvos krikštas 1387 m.

⁴ Kazimieras, Lenkijos karalius 1333–1370.

⁵ Jogailos ir Kęstučio kovos dėl Lietuvos didžiojo kunigaikščio sosto 1381–1382 m.

⁶ Vytautas bėgo į Vokiečių ordiną 1382 m.

⁷ Vytautas susitarė su Jogaila ir gavo valdžią Lietuvoje 1392 m.

⁸ Vytautas pripažino Vokiečių ordinui Žemaitiją 1398 m. sutartimi.

* Kotzebue (?) Aug. Preussens ält Gesch. III p. 297¹¹.

fortuna conflictantur⁹, ad externos etiam populos de irrogata sibi summa iniuria provocant; postquam denique inaudierunt Concilium generale celebrari (1416), legatos suos ad illud proficisci et referre iubent se minime a doctrina Christiana abhorrere, immo libenter eam amplexuros, dummodo libertatem a maioribus traditam retinere liceat; baptisma hucusque evitasse metu, ne eo suscepto in servitutem pariter ac vicinae gentes redigerentur. Patres Concilii exauditis precibus legatorum anno 1417 mensis februarii die ... edixerunt: "Eos in posterum obedituros solum caesarem in civilibus, episcopum vero suum in spiritualibus".

Brevi postea crucegeri bello a Lithuanis et Polonis superati ad petendam pacem coguntur et omne jus in Samogetas antiquant¹⁰; operae pretium erat nunc adlaborare, ne imperium eorum, a quibus toties deserti sunt, detrectarent, proinde magni duces Lithuaniae et reges Poloniae omnes benevolentiae Samogetarum captandae gratia et retinendi eos in obsequio studio ducti eorum 7v//8 libertates et prisca instituta semper in ipso principatus ingressu litteris publicis consignare, renovare et firmare consueverunt. Harum itaque literarum seriem iuris publici facere constitui.

Multa mihi dicenda forent de horum privilegiorum significatione et tenore, non tamen in proposito erat illustrare, quae forsitan cuidam obscura viderentur, sed solummodo typis mandare, quae certe a plurimis ignorantur, nam si privilegium Alexandri in editione Posnaniensi Statutorum Lithuaniae¹² et nonnulla in erudita collectione Actorum Occidentalis Russiae (Акты Западной Руси)¹³ vulgata excipias, cuncta, quod ego quidem sciam, quae hic sequuntur, monumenta ad hunc usque diem nunquam lucem viderunt. Quantum vero Samogetis cordi fuerint, quanto studio ea et retinere, et tueri contenderent, facile ex ipsis privilegiis intelliges.

8//9 Verbum *sam*, rectius *zam*, *zama*, Lithuanice significat inferior, inde nomen *Sami* vel *Sambi* denotat inferiores incolas orae maritimae; *Samland* vero vox composita ex Lithuanico *sam*, inferior, et Germanico *Land*, regio, denotat inferiorem regionem. Rectius Germanice dicitur *Niederland*, Lithuanice autem *Samajte* (*Žamajte*). Quia Germani consonante dentali *z* carent, ideo loco *z* utuntur consonante *s*.

Nonnulli scriptores incolas meridionalis litoris maris Baltici Samogetas appellant a verbo *sam* et *Getae*, scilicet inferiores Getae. Compertum est melioris notae scriptores, uti Kadlubkonem¹⁴, Cromerum¹⁵, Math. Praetorium¹⁶ etc., Lithuanos pro Getis sumpsisse. Quin ipse etiam

Vitaudus, magnus dux Lithuaniae, in epistola ad Sigismundum, Romanorum caesarem, quae in hac collectione videatur, indicat Sudavos (nunc incolae Augustovienses) suo tempore Getarum nomine nuncupatos fuisse, unde postea fluxit corrupta denominatio *Samogitae*.

Scriptores medii aevi, praecipue septemtrionales, interdum litora maris Baltici appellant *Austurland* a verbo Lithuanico *austra* vel *auszra*, aurora, et a verbo Germanico *Land*, regio, i. e. orientalis regio, nonnunquam *Ritland*, ibidem a Lithuanico *rytaj*, oriens, et Germanico *Land*, i. e. regio orientalis seu Germanice *Oestland*, quia Germanis versus orientem est sita. Quae multiplices denominationes proveniunt ex collisione gentium Germanarum cum gentibus Lithuanicis, quae olim fere totum litus meridionale maris Baltici, scilicet Meklemburgiam, Bran 9//9v deburgiam, Prussiam, Samogitiam, Semigaliam et Livoniam, occupavere. Lectu digna est in hac re dissertatio Hederi in *Parerga*¹⁷.

Denique nonnulli scriptores medii aevi Samogetas appellant nomine *Massagetarum* intelligentes praecipue inferiorem partem Samogitiae, quae mari Baltico clauditur ob densissimas silvas, in quibus Samagetae seu inferiores Lithuani degebant; nam vox *mažia*, *mežia*, *medzia*, *mede*

⁹ Žemaičiai paskutinį kartą buvo sukilę 1409–1410 m.

¹⁰ Galutinai dėl Žemaitijos buvo susitarta Melno taikos 1422 m. metu.

¹¹ Kotzebue von, August. Preussens aeltere Geschichte. Bd. 1–3. Riga. 1808.

¹² Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529, tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563. //Wyd. A. T. Działyński. – Poznań. 1841.

¹³ Акты, относящиеся к истории Западной России. Т. 1–3. Санкт-Петербург. 1846–1848. – Т. 1–3.

¹⁴ Kadlubekas Vincentas apie (1150–1223), lenkų metraštininkas. S. Daukantas galėjo naudotis Kadlubek V. Res gestae principum et regnum Poloniae. P. 1–2. Varsaviae. 1824 (yra ir 1749 m. bei 1769 m. leidimai).

¹⁵ Kromeris Martinas (1512–1589), lenkų istorikas ir publicistas. S. Daukantas galėjo naudotis Cromer M. Polonia, sive de origine et rebus gestis Polonorum. Libri XXX. Coloniae Agrippinae. 1589.

¹⁶ Pretorijus Motiejus (apie 1635–1707), Mažosios Lietuvos istorikas. S. Daukantui buvo žinomi šie jo darbai: Praetorius M. Orbis Gothicus. Liber. I. Oliva. – 1688; Praetorius M. Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne. – 1690 (rankraštis).

¹⁷ S. Daukantas galėjo naudotis Hederus Johannes Eliae. De lingua herulica seu lituanica et samogetica tum prussica // Miscelanea Berlinensia. Contin. II. – T. IV. – P. 311–325.

secundum dialectorum varietatem significat silvam, inde *Massagetae*, i. e. Getae, silvestres vocabantur, quod et alia argumenta probant. Dioecesis exempli causa inferioris Lithuaniae seu Samogitiae olim Mednicensis appellabatur, sedes episcopi nec non capituli *Medniki*, *Miedniki* nominabatur, Lithuanice *Mednikaj*. Cathedra, episcopi, canonici in omnibus litteris publicis, utpote in bullis papalibus, rescriptis principum et regum, ab antiquissimis temporibus fere usque ad nostrum aevum semper Mednicenses nuncupabantur. Raphael Volteranus apud Golstadium¹⁸ in descriptione gentium ad litora meridionalia maris Baltici inter alia ait: "Sunt et Massagetae in hac parte (i. e. Samagitia) alij ab iis, qui in Sarmatia ponuntur, parva admodum terra, unius diei iter dici, verum longa a Prutecanis usque ad Livonios pertingens, neque adhuc christiana". (Malch. Haim. Golstadii rerum Suevicarum scriptor, editio secunda Ulmae MDCCXXVII. Liber VII, fol. 250)¹⁹. Hoc etiam mirandum, quod ipsae incolae tivunatus Godingensis appellant se *Masse*, ubi et oppidum *Massedis* vel *Môsedis*, Slavonice *Masiady* dictum, antiquissimum exstat. 9v//10.

Interdum etiam extraneis inferior Lithuania *Semigalia* audiebat ex lingua Lithuanica *zame*, terra, et *galas*, finis, quia ad ipsum mare Balticum est sita, ultra vero mare gentes dictae Sueones, Lithuanice *Žwejonis*, i. e. piscatores, aut *Zuwiedaj*, i. e. ichtyophagi, piscatu maxime viventes degunt; nam ibi secundum opinionem Lithuanorum ob vim frigoris frumenta non crescunt, et incolae solis piscibus aluntur.

Lithuani ad designandos inferioris conditionis homines quinque peculiaria nomina habent:

- 1.) *Tarnas*, cliens, fiduciarius, vassalus, quem Galli *suivant* appellant;
- 2.) *Katpas*, servitor, Gallice *serviteur*;
- 3.) *Wergas*, servus, Gallice *l'esclave*;
- 4.) *Naiuiukas*, novus civis, i. e. colonus, Gallice *colon* et
- 5) *Muzykas*, aeternus, i. e. perpetuo glebae adscriptus.

Quo ad 1-m. *Tarnas*, cliens, fiduciarius, vassalus, secundum intellectum hujus gentis significat hominem liberum probatae fidei et virtutis. Hoc nomen semper retinet, sive se applicaverit patrono sui juris, Lithuanice *saupans* vel *saupons*, sive principi, regi aut caesari; etiamsi amplissimis ornaretur honoribus, etiamsi intimus consiliarius principis fieret, nihilominus *tarnas* dicitur. Ejus officii erat necessitate cogente famam et vitam sui domini, principis, regis aut caesaris propria etiam fama et vita tueri; omnia obsequia praestabat non spe mercedis alicuius ductus, sed et

sola patroni ob 10//10v observantia, immo inopem dominum facultatibus iuvare, commune erat inde donum, quod patrono offerebatur, Lithuanice *Meslava*, et postea obvium, uti docet Sigismundi II mandatum 1529 ad Samogetas, ne morem antiquum tradendi tivunis panes semiassis in oblivionem abire sinerent. Ad clariorem intellectum hujus vocabuli *tarnas* insuper monebimus: in quacunque lingua honorifice dicitur servire Deo, servus Dei, Lithuani vero hujusmodi locutionem pro ignominiosa atque blasphema habent, nam Deo tanquam excellentissimo atque praestantissimo ex bona voluntate vassali assistunt (:*Tarnaj tarnau*:), non servi; Deus cum neminem cogat ad officia sua, ergo et servis careat, necesse est. Réctius dicam *tarnaj* erant nobiles, sed non domini, qui postea tamen libertatem simul cum peculio amiserunt, qua vero ratione et quando, non est huius loci disserere. Saeculo 15 et 16 principes Lithuaniae videntur in donationibus bonorum immobilium hanc distinctionem inter vassalos et servos indicare voluisse, cum utantur verbis Slavonicis *s poddanymi i czeladiu niewolnuju*.

Quo ad 2-m. *Katpas*, servitor, (*katpoti* – alicui famulari), erat genus hominum, quod apud opulentiores inferioribus servitiis fungebatur, plerumque constabat e manu missis. Dominus non solum victum et amictum eis suppeditare, sed et mercedem solvere tenebatur. Denominatio *katpas* fere contumeliosa erat et hucusque usurpatur [a] Lithuanis objurgatio in servos socordes: *giltiniû katpa* (ancilla mortis aut servitor).

Quo ad 3-m. *Wergas* significat servum proprie dictum, *wergauti*, i. e. sine mercede gratuito sordidissimos labores 10v//11 exsequi pro solo victu et amictu; eo nomine appellabantur ii, qui aut bello capti, aut aere alieno mancipati, aut cum pro aliquo illato damno solvendo non essent, adjudicabantur parti laesae, donec damnum resarciretur.

Quo ad 4-m. *Naujukas*, i. e. novus civis, proprie colonus; ita nominabatur homo liber, qui domini pacta inde pensione.

Et quo ad 5-m. *Muzykas* derivatur a verbo Letico *mužigas*, Lithuanice *umžygas*, et significat aeviternus, quo nomine intelligebant hominem, qui suum dominum deserere et ad alium migrare non potuit, sed in aeternum

¹⁸ Goldast, von Haiminsfeld Melchior. Suevicarum rerum scriptores. Ed. II. – Ulmae. 1727.

¹⁹ Žr. išn. 18.

uni addictus seu glebae adscriptus erat. Huiusmodi denominatio est recentior, et quidem Michael, archiepiscopus Rigensis, primus prohibuit anno 14 .. in Livonia neophitis Letonibus ab uno domino ad alterum transire, hinc et ipsum vocabulum a verbo Letico *muzygas* videtur originem suam traxisse, quod invalescente in dies hujus generis servitute ad indicandos adscriptos glebae usurpari coepit. In litteris publicis Lithuanorum vix initio saeculi 16 haec denominatio occurrit, sed ubique antiquitus usitata locutio *s poddanymi i czeladiu niewolnoju*, id est cum vassalis et servis, adhibetur. Discrimen inter *tarnas, kałpas, wergas, nauiukas* et *muzykas* tandem obolevit, et generatim omnes appellari coeperunt servi vel kmethones, Slavonice *chołopi, kmienci, muzyki*.

11//11v *Poczet* significat comitatum, nam nobilis, cui etiam angusta res domi, ad bellum proficiscens saltem duos homines secum habere debuerat, alterum, qui equum desultorium ducebat, quo uti in pugna posset priore amisso, alterum a jumentis; locupletiores vero nobiles ducebant secum vassalos suos, iste comitatus dicebatur *poczet*, et quidem in litteris publicis saepe occurrit dictio: talis aut talis nobilis adfuit cum comitatu, *taki a taki szlachcić znajdował się z swoim poczem*.

Genuina nomina familiarum Lithuanicarum terminantur Lithuanice in nominativo singulari alia in *is* vel *ys*, utpote: *Drousutis, Daugkentis, Dauggentis, Wissaginis, Mażejkis, Jausutis, Kłausutis, Marutis, Łaukutis, Peldys, Dargis, Milejkis, Gejdwidis, Dirmejtis, Ginejtis, Łaukis, Talkys, Rodis, Trumpis, Galiginis, Bujnys, Minelkis, Ejtutis, Uwajnis, Sirputis, Kuszlejkis, Monikis, Dajnutis, Miniotis, Siriotis, Barwajnis, Perwajnis, Dosis, Saulytis, Nemiris, Rimdejki, Ostejkis, Tauienis, Galwezis, Perginis, Rupejkis, Wienmetis, Soczys, Rymejkis, Augutis, Dargenis, Wajžodis, Mijžis, Wąszkys, Punelis, Butejkis, Netiewis, Butegejdis, Kiejstutis* etc. etc. Alia vero in nominativo singulari in *as*, scilicet: *Witaudas, Dauggirdas, Wisgirdas, Waras, Kunas, Sargunas, Ejtminas, Jaugałas, Wajsznoras, Kąntautas* melius *Gąntautas***, *Ejrimas, Tąlotas, Wisgintas, Wismąntas, Wisgąntas* seu *Wiskąntas, Jotas, Wisbaras, Leugaudas, Mistautas, Gerejmandas*, 11v//12 *Swirkąntas, Surkąntas, Mažrimas, Narbutas, Žybutas, Kijswinas, Gedminas, Galiminas, Ejdimtas, Ejnoras, Gétautas, Gedigaudas* etc. In inferiori vero Lithuania apud Samogetas penultima vocalis *a* eliditur, utpote: *Wisgird's, Ejtmin's, Ejrim's, Gedmin's* etc. Alia denique habent nominativum singularem in *ós****, utpote: *Kéžgajlós, Bylós, Wiligajlós, Stejgwilós, Urniosziós, Mostwylós, Taliwajszziós, Kąntós* seu *Gąndós, Szisziós, Géjwylós*,

Klausgajlós, Kiwylós, Nigajlós, Augusós, Mąntwylós, Stankós rectius *Stąngós, Waragobós, Mylós, Narkós, Daugszós, Ejwylós* etc.

Insuper patronimica fiebant ex nomine patris addita voce *delis*, quae significat in veteri lingua Lithuanorum filius, ex. gr.: quando pater appellatur *Dauggirdas*, filium vocabant *Daugirdelis*, i. e. *Dauggirdi* filius, *Wisgirdelis*, *Wisgirdi* filius, *Talotelis*, *Taloti* filius. Saepissime propter euphoniā littera *d* omittitur et fit *Biwajnelis*, *Buwajnelis* loco *Biwajnidelis*, *Buwajnidelis*. In superiori vero Lithuania eliditur syllaba *el* in nominibus juvenum, et terminantur in *atis*, utpote: *Gédros* – *Gédratís*, *Wisgirdas* – *Wisgirdatís*, *Dosys* – *Dosatís* pro *Gedratelis*, *Wisgirdelis*, *Dosatelis*. Saepe in antiquis scriptis nomini proprio filii adjungitur etiam nomen patris ejus, utpote: *Montwylós Zadejkatis*, *Dauggirdas Bilatis*, i. e. quod *Montwyli* pater fuit *Zadejkis*, *Dauggirdi* vero *Bylós*. Deminutiva et rerum, et nominum priorum terminantur in *ytis*, scilicet: *Dauggirdytis*, *Narkytis*, *Dosytis* etc.

Nomina propria desinentia in nominativo singulari in *is*, *ys*, *ytis* vel *ós* in plurali habent nominativum 12//12v in *e*, utpote: *Stejgwyle*, *Mantwyle*, *Wangé*, *Ejwyle* etc. Nomina vero desinentia in singulari in *as* habent nominativum pluralis in *ā*, scilicet *Daugszā*, *Laugaudā*, *Ejrimā* etc., sed cum vocales *ā* vel *ē* laciāt hiatum in pronunciando, ideo vocales *ā* v *ē* mutantur in *aj*, potissimum in superiori Lithuania, ver. gr.: *Daugszaj*, *Laugaudaj*, *Ejrimaj* etc. Quando in antiquis chirographis Lithuanorum occurrit nomen gentis desinens in *ā* aut *ē* in plurali, tunc intelligendum non suo solum nomine, sed etiam fratrum suorum id chirographum subscriptum a quodam fuisse.

Nomina feminarum Lithuanice desinunt in *e*, utpote: *Tamyle*, *Prane*, *Talune*, *Milene*, *Dajnute*, *Rimgajle*, *Birute*, *Zywyle*, *Tate* etc. etc.

Nomina gentis apud Lithuanos aequae ac apud alios septentrionales nationes derivantur a datibus animi vel corporis, videlicet: *Dauggirdas* – multa audiens, *Wisgirdas* – omnia audiens, *Mikniós* – balbus, *Waras* – vehemens, *Marutis* – mortalis aut pestiferus, *Myliós* – amabilis, *Trumpis* – brevis, *Mazutis* – parvus, *Drousutis* – audax, *Giniotís* – defensor, *Zybartas* – lumen, *Gedros* – squalor²⁰, *Žijmis* – frigus aut hiems, *Jaugałas*

**Nam Slavoni syllabam Lithuanicam *kant* scribunt *kgont*, quia littera vassali carent, et duplicant *kg* loco *g*.

***Littera *ó* pronuncianda est uti littera Graecorum omega dicta.

²⁰ S. Daukantas *apsiriko*, turētų būti *serenus*.

–litigiosus, *Sziauris* – aquilo (ventus), *Kiejstutis* – mirabilis, *Trapós* – debilis, *Alkis* – famas, *Praniós* – intelligens, *Dargis* – tempestuosus, *Rodis* – index, *Waragóbós* – violentiae cupidus aut rapax, *Daugkėntis* – multa patiens, *Dauggentis* multa parentelia habens, *Bylós* – eloquens, *Dosys* – liberalis etc. etc.

VERTIMAS*

PRATARMĖ

Skandžiausia, kad šiame mūsų rinkinyje trūksta keturių pirmųjų krikščionių kunigaikščių¹ privilegijų, nes iš jų be jokios abejonės būtų galima sužinoti daug dalykų, kurie padėtų tyrinėti senųjų žemaičių papročius, santvarką, tikėjimo apeigas bei visą ikikrikščioniško gyvenimo būdą, tačiau šiuos raštus arba visam pasiglemžė laikas, arba juos slepia atokios bibliotekų vietos.

Senovėje žemaičių genties teisės nebuvo užrašomos jokiuose raštuose. Privilegijų atsiradimą reikia sieti su tuo laiku, kai vokiečių ordinas², užgrobęs pajūrio sritis, šio krašto gyventojus latvius bei lietuvius ginkluota jėga priverė palikti savo dievus ir priimti Kristaus tikėjimą. Kartu su dievais prarasta laisvė, iš visų pusių plintanti kryžiuočių valdžia, nepakeliamas vergijos jungas, nuolatiniai sukilimai, skandžiausi pralaimėjimai taip atgrasė žemaičius, jog net ir tada, kai aukštutinė Lietuva savo noru priėmė Kristaus mokslą³, jie nepasėkė jos pavyzdžiu, bijodami, aišku, kad juos ištiks toks pats apgailėtinas likimas kaip ir kaimynines Kuršo bei Prūsijos tautas, kurių visas nelaimės ir lėmė pakeistas tikėjimas. Prisidėjo ir ta aplinkybė, kad ordino bei Lenkijos krikščionių valstiečių padėtis buvo visai prasta: nors lenkai Kazimierui Didžiajam⁴ ir buvo davę valstiečių karaliaus (*Król Chłopów*) pavardę, kadangi jis teikdavosi šiuos ginti nuo nepažabojamo bajorų žiaurumo, bet vis dėlto aplinkinių kraštų sodiečiai bėgdavo nuo šeimininkų smurto ir, radę prieglobstį pas žemaičius, norėjo išpažinti verčiau jų, negu savo skriaudėjų tikėjimą. Ar gali ką nors stebinti, kad visa tai padarė žemaičius didžiausiais Kristaus tikėjimo priešais ir priverė juos nenumaldomai neapkęsti vokiečių?

Esant tokiai padėčiai, Lietuvos kunigaikščių tarpusavio rietenos virto pilietiniu karu. Kaltas dėl jo buvo veikiausiai Jogaila, kuris atėmė iš savo dėdės Kęstučio valdžią bei gyvybę ir užgrobė valdovo sostą⁵. O kad jaustųsi jame saugiai ir palenktų į savo pusę Vokiečių ordiną, pagal 1382-ųjų metų

lapkričio 1-osios dienos sutartį atidavė jam visą Žemaitiją iki Dubysos upės. Tačiau žemaičiai, kuriems toji sutartis buvo nė motais, griebiasi ginklo ir drąsiai ima ginti laisvę nuo vis stiprėjančių ordino puolimų. Tuo tarpu Kęstučio sūnus Vytautas, mylimos žmonos dėka išvaduotas iš kalėjimo, kuriame Jogailos įsakymu buvo laikomas, pabėga pas ordino magistrą prašyti paramos⁶, kad susigrąžintų tėvo valdžią, ir savo bei įpėdinių vardu šventai pažada, jog užėmęs, jo padedamas, didžiojo kunigaikščio sostą, ne tik visuomet klausys ordino, bet ir mirdamas paskelbs jį visos Lietuvos paveldėtoju. Kol ruošiamas karas prieš Jogailą, persirengęs Vytautas slapta susitikinėja su žemaičiais, nuolat su jais tariasi, ašarodamas prašo ir reikalauja, kad būtų jam ištikimi, kad nepamirštų jo tėvo Kęstučio šaunių darbų. Žemaičiai lengvai pereina į Vytauto pusę ir griebiasi ginklų (1390 m). Tačiau Vytautas dėl nepalankių aplinkybių triskart susitaiko su Jogaila ir tris syk sulaužo duotą bei gautą garbės žodį, kol pagaliau grįžta iš nelaisvės į tėvynę ir išrenkamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu⁷. Bet štai ir vėl netikėto karo prispirtas sudaro su kryžiuočiais taiką ir atiduoda jiems Žemaitiją iki Nevėžio upės – abiejų pusių sutartos ribos⁸. 1404-tų metų gegužės 23-ą dieną Lenkijos karalius Jogaila šią sutartį patvirtina ir už Vytautą pažada, “kad draus ir neleis visiems bei pavieniams savo žmonėms pagelbėti, palaikyti santykius, bendrauti ir sueiti su minėtais žemaičiais ir kad nuo artimiausios Šv. Jono Krikštytojo dienos visiškai užgins iš Lietuvos bei Rusios žemių atvežti ir suteikti minėtiems žemaičiams druskos, javų, geležies, ginklų ar kitokių jiems būtinų reikmenų”⁹.

Pernelyg sunkus pasirodė šis jungas žemaičiams: tad įvyko daug slaptų žudynių, kurių metu ordino vadai buvo arba nužudyti, arba nuskandinti. Vis dėlto jungtinių Vytauto, kryžiuočių bei lenkų jėgų užspeisti į kampą, jau pažadėjo paklusti ordinui, tik tegu ir jiems būna suteikta malonė naudotis Kulmo teise, tačiau prašymas nepatenkinamas. Iš nevilties vėl sukyla ir patiria permainingą karo sėkmę⁹; kreipiasi taip pat į užsienio šalis dėl didžiulės jiems padarytos neteisybės. Išgirdę, jog Konstancoje rengiamas visuotinis [Bažnyčios] susirinkimas (1416 m.), pasiunčia pasiuntinius ir liepia pasakyti, kad nespurto Kristaus mokslo; priešingai – mielai jį priims, tik tegu būna leista išsaugoti senolių laisvę. Krikšto iki šiolei vengę iš baimės, jog, priėmę jį, būsią pavergti kaip kaimyninės gentys. Suvažiavimo tėvai,

*Išnašas žr. prie originalo.

**Kotzebue (?) Aug. Preussens ält Gesch. T. II. p. 297.11

išklausę pasiuntinių prašymus, 1417 metų vasario... dieną paskelbė: “Ateityje jie [žemaičiai] pasaulietiniuose reikaluose paklus vienam imperatoriui, o dvasiniuose – savo vyskupui”.

Netrukus lietuvių bei lenkų įveikti kryžiuočiai yra priversti prašyti taikos ir atsisako visų teisių į žemaičius¹⁰. Dabar vertėjo pasistengti, kad jų valstybei nedarytų žalos tie, kurie juos šitiek daug kartų buvo išdavę. Štai kodėl visi Lietuvos didieji kunigaikščiai bei Lenkijos karaliai, norėdami įgyti žemaičių palankumo ir siekdami išlaikyti juos paklusnius, valdymo pradžioje viešais raštais paprastai visuomet pakartodavo ir patvirtindavo jų laisves bei senąją tvarką. Būtent šių raštų rinkinį ir nusprendžiau pateikti visuomenės dėmesiui.

Daug galėčiau pasakyti apie jų turinį bei esmę. Ketinau pateikti ne tai, ko nežino, regis, tik kai kurie žmonės, bet tai, kas nežinoma tikrai daugeliui, nes išskyrus Aleksandro privilegiją, paskelbtą poznaniškiam “Lietuvos Statutų” leidime¹², ir kai kuriuos dokumentus, išleistus moksliskame “Vakarų Rusios Aktų” (Акты Западной Руси)¹³ rinkinyje, visi kiti mano čia pateikti raštai, kiek žinau, iki šiol dar niekuomet nebuvo išvydę dienos šviesos. Kaip žemaičiai tas privilegijas vertino, su koku įkarščiu jas saugojo ir gynė, lengvai suvoksi iš paties jų turinio.

Žodis *sam*, teisingiau *žam*, *žama*, lietuviškai reiškia “žema”, todėl vardažodis *Sami* arba *Sambi* žymi pajūrio gyventojus, gyvenančius žemiau, o vietovardis *Samland* yra lietuvių žodžio *sam* bei vokiečių *Land* dūrinys, reiškiantis “žemesnis kraštas”. Vokiškai teisingiau *Niederland*, o lietuviškai – *Samajte* (:*Žamaite*:). Mat vokiečiai, neturėdami dantinio priebalsio *ž*, jį pakeičia priebalsiu *s*.

Kai kurie rašytojai žemaičius, pietinio Baltijos pajūrio gyventojus, vadina žodžiais *sam* ir *Getae*, t. y. “žemiau gyvenančiais getais”. Yra žinoma, kad tokie labiau pagarsėję rašytojai, kaip antai: Kadlubekas¹⁴, Kromeris¹⁵, Motiejus Pretorijus¹⁶ ir kiti, – lietuvius laikė getais. Juk net ir pats Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas laiške, kuris pateikiamas šiame rinkinyje, Romos imperatoriui Zigmantui tvirtino, jog sūduviai (dabar tai Agustavo gyventojai) kažkada buvo vadinami getais; iš ten vėliau ir paplito iškreipta lytis *Samogitae*.

Vidurinių amžių rašytojai, ypač iš šiaurės kraštų, Baltijos jūros pakrantes kartais vadina *Austurland* – tai lietuvių žodžio *austra* arba *auszra* (aušra) ir vokiečių *Land* (kraštas) dūrinys, reiškiantis “rytų kraštas”, o kartais – *Ritland* – tai lietuvių žodžio *rytaj* (rytai) ir vokiečių *Land* dūrinys, reiškiantis

“rytų kraštas” arba vokiškai *Oestland*, nes vokiečiams Žemaitija yra rytuose. Šios kelios lytys paplito dėl germanų ir lietuvių genčių susidūrimų, nes pastarosios kadaise buvo užvaldžiusios kone visą pietinį Baltijos pajūrį: Meklemburgą, Brandenburgą, Prūsiją, Žemaitiją, Žemgalą ir Livoniją. Verta šiuo klausimu pasiskaityti Hederaus samprotavimus “Įvairenybėse”¹⁷.

Pagaliau kai kurie vidurinių amžių rašytojai žemaičius vadina *masagetais*, turėdami galvoje atokiausią Žemaitijos dalį, kuri nuo Baltijos jūros atskirta tankiausių girių, kuriose žemaičiai, kitaip tariant, žemiau esantys lietuviai, ir gyveno. Mat įvairiose tarmėse žodžiai *mažia*, *mezia*, *medzia*, *mede* reiškia “mišką”, tad *masagetais*, t. y. *getais*, buvo vadinami miškuose gyvenę žmonės. Tai patvirtina ir kiti dalykai. Štai, pavyzdžiui, žemutinės Lietuvos arba Žemaitijos vyskupystė kadaise buvo vadinama Medininkų vardu. Vyskupo ir kapitulos rezidencija – *Medniki*, *Miedniki*, lietuviškai *Medinikaj*. Katedra, vyskupai ir kanauninkai visuose viešuose raštuose, kaip antai: popiežiaus bulėse, kunigaikščių ir karalių reskriptuose nuo seniausių laikų beveik iki pat mūsų amžiaus visuomet buvo vadinami Medininkų vardu. Golstado knygoje¹⁸ Rapolas Volteranas, aprašydamas Baltijos pietinio pajūrio gentis, be kita ko, teigia: “Yra šiame krašte (t. y. Žemaitijoje) ir *masagetų*, bet jie skiriasi nuo tų, kurie gyvena Sarmatijoje; jų žemė yra visiškai nedidelė – sakoma, įveikiama per dieną – tačiau ištįsusi, nes plyti nuo prūsų iki livonėnų; iki šiol dar nekrikščioniška”. (Švedų istorikas Melch. Haim. Golstadas. Antrasis leidimas. Ulmas. 1727. 7 knyga, 250 psl.)¹⁹. Stebina dar ir tai, kad Gandingos tijūnijos gyventojai patys save vadina *Masse*; ten dar tebestovi senutėlis Mosėdžio (*Massedis* arba *Mōsedis*) miestelis, slaviškai – *Masiady*.

Kartais svetimšaliams žemutinė Lietuva [Žemaitija] skambėdavo ir kaip *Semigalia*. Tai yra lietuvių kalbos žodžių *zame* (žemė) bei *gałas* (kraštas) dūrinys (juk Žemaitija yra prie pat Baltijos pajūrio). O štai anapus jūros gyvenantys ir daugiausia žuvimis besiverčiantys švedai lietuvių vadinami *Žwejonis*, t. y. žvejai, arba *Žuwiedaj*, t. y. žuvų valgytojai, nes lietuvių supratimu, dėl didelių šalčių javai ten neauga ir gyventojai minta vienomis žuvimis.

Lietuviai žemesnės padėties žmonių apibūdinimui turi penkis specialius žodžius:

- 1) *Tarnas*; [lot.] – *cliens, fiduciarius, vassalus*; pranc. – *suivant*;
- 2) *Kałpas*; [lot.] – *servitor*; pranc. – *serviteur*;
- 3) *Wergas*; [lot.] – *servus*; pranc. – *l'esclave*;
- 4) *Nauiukas* – naujas žmogus, t. y. naujakurys; pranc. – *colon*; ir
- 5) *Muzykas*; [lot.] – *aeternus*, t. y. visam laikui pririštas prie žemės.

Dėl pirmojo. *Tarnas* (lot. *cliens, fiduciarius, vassalus*) šios genties supratimu reiškia laisvą, išmėginto sąžiningumo bei narsumo žmogų, kuris tokį vardą išlaiko ir tada, kai susieja save (vasalo ryšiais) su savarankišku globėju, lietuviškai vadinamam *saupans* arba *saupons*, kunigaikščiu, karaliumi ar imperatoriumi. Net jeigu jam ir parodoma didžiausia pagarba, net jeigu jis tampa artimiausiu kunigaikščio patarėju, vis tiek vadinamas tarnu. Jo pareiga buvo savo vardu ir galva ginti, aplinkybėms prispyrus, savo pono, kunigaikščio, karaliaus ar imperatoriaus garbę ir gyvybę, jis visiškai jam pakludavo – ir ne iš savanaudiškumo, bet vien tiktai iš pagarbos; maža to, turėjo netgi remti globėją savo ištekliais, jeigu tasai būdavo neturtingas. Iš čia ir kilo paprotys įteikti globėjui bendrąją dovaną, lietuviškai vadinamą *Meslava*, o vėliau – sutiktuvių dovaną – apie tai kalba 1529–ųjų metų Žygimanto Senojo įsakymas žemaičiams, kad nepamirštų ilgaamžio papročio duoti tijūnams pusės aso vertės duonos. Kad šis žodis būtų suprstas dar tiksliau, pridursime ir štai ką: bet kurioje kalboje posakiai “vergauti Dievui, Dievo vergas” turi kilnią prasmę, tačiau lietuviai tokius pasakymus laiko gėdingu piktžodžiuavimu, nes aukščiausiajam ir puikiausiajam Dievui ne vergaujama, o tarnaujama gera valia (*:Tarnaj tarnau:*). Kadangi Dievas nieko neverčia sau tarnauti, todėl vergai jam nėra nereikalingi. Teisybę sakant, tarnaj buvę kilmingesni žmonės (ne viešpačiai?), kurie vėliau su turtu prarado ir laisvę, – kokiu būdu ir kada – ne čia dėstyтина. XV–XVI amžiuje Lietuvos kunigaikščiai, dovanodami nejudamo turto, šį skirtumą tarp vasalo ir tarno išreikšdavo, regis, slaviškais žodžiais *s poddanyimi i czeladiu niewolnuju*.

Dėl antrojo. *Kałpas* (lot. *servitor*; *kałpoti* – kam nors dirbti). Tą žmonės, kurie dirbo pas turtingesnius prastus darbus. Dažniausiai jie būdavo iš atleistinių. Šeiminkas jiems turėdavo duoti ne tik maisto bei drabužių, bet ir mokėti atlyginimą. Pats žodis buvo neigiamos reikšmės ir iki šiol lietuvių vartojamas ištižusiems sukeikti: *giltiniū kałpa* ([lot.] *ancilla mortis aut servitor*).

Dėl trečiojo. *Wergas* reiškia vergą tiesiogine žodžio prasme, nes *wergauti* – vien už maistą ir drabužius veltui dirbti pačius juodžiausius darbus. Šiuo žodžiu vadinti tie, kurie būdavo arba iš belaisvių, arba iš skolininkų, arba iš tų, kurie negalėdavo atlyginti padarytos žalos ir būdavo priskiriami nukentėjusiai pusei tol, kol nepadengs nuostolių.

Dėl ketvirtojo. *Nauiuukas*, t. y. naujas žmogus, tiesiogine to žodžio prasme – naujakurys. Taip buvo vadinamas laisvas asmuo, kuris tarnaudavo už tam tikrą pinigų sumą.

Ir dėl penktojo. *Muzykas* kilęs iš latvių *mužigas*, lietuvių *umžygas* ir reiškia amžinas. Tai buvo žmogus, kuris negalėjo, palikęs savo šeimnininką, išeiti pas kitą ir visam laikui buvo priskirtas tik vienam, kitaip tariant, buvo pririštas prie žemės. Šis žodis yra vėlyvesnės kilmės. Mat Rygos arkivyskupas Mykolas 14 ... metais pirmas uždraudė naujakrikštams latviams Livonijoje išeiti nuo vieno šeimnininko pas kitą. Tokia, regis, yra šio žodžio, kilusio iš latvių *mužygas* kilmė, o vis labiau įsigalint šitokio pobūdžio priklausomybei juo buvo pradėta vadinti prie žemės pririštus valstiečius. Viešuose lietuvių raštuose jis pasitaiko tik XVI amžiaus pradžioje, bet net ir tada dar visur esti įprasti *s poddanymi i czeladiu niewolnuju*, t. y. su vasalais ir tarnais. Skirtumas tarp žodžių *tarnas*, *kałpas*, *wergas*, *nauiuukas* bei *muzykas* pagaliau išnyko ir visus juos imta vadinti apibendrinta reikšme: vergai arba valstiečiai, slaviškai *chotopi*, *kmieci*, *muzyki*.

Žodis *poczet* reiškia palydą. Mat net ir neturtingas bajoras, vykdamas į karą, turėjo turėti bent dar du vyrus: vienas iš jų vesdavo atsarginį arklį, kad kritus mūšyje pirmajam, šeimnininkas persėstų ant pastarojo, o kitas buvo gurguolininku. O turtingesni bajorai atsivesdavo savo vasalų – tokia palyda ir buvo vadinama *poczet*. Juk net ir viešuose raštuose dažnai pasitaiko pasakymų “toks ir toks bajoras atvyko su palyda”, *taki a taki szlachcié znajdował się z swoim poczem*.

Vieni lietuvių šeimų vardai vienaskaitos vardininke baigiasi galūnėmis *is* arba *ys*, būtent: *Drousutis*, *Daugkentis*, *Dauggentis*, *Wissaginis*, *Mažejkis*, *Jausutis*, *Klausutis*, *Marutis*, *Łaukutis*, *Peldys*, *Dargis*, *Milejkis*, *Gejdwidis*, *Dirmejtis*, *Ginejtis*, *Łaukis*, *Talkys*, *Rodis*, *Trumpis*, *Galiginis*, *Bujnys*, *Minelkis*, *Ejtutis*, *Uwajnis*, *Sirputis*, *Kuszlejkis*, *Monikis*, *Dajnutis*, *Miniotis*, *Siriotis*, *Barwajnis*, *Perwajnis*, *Dosis*, *Saulytis*, *Nemiris*, *Rimdejkis*, *Ostejkis*, *Taiuenis*, *Galwezis*, *Perginis*, *Rupejkis*, *Wienmetis*, *Soczys*, *Rymejkis*, *Augutis*, *Dargenis*, *Wajžodis*, *Mijžis*, *Waszkys*, *Punelis*, *Butejkis*, *Netiewis*, *Butegejdis*, *Kiejstutis* ir t. t., ir t. t. Kiti baigiasi *as*, būtent: *Witaudas*, *Dauggirdas*, *Wisgirdas*, *Waras*,

Kunas, Sargunas, Ejtminas, Jaugalas, Wajsznoras, Kąntautas, geriau Gąntautas*, Ejrimas, Talotas, Wisgintas, Wismąntas, Wisgąntas ar Wiskąntas, Jotas, Wisbaras, Leugaudas, Mistautas, Gerejmańdas, Swirkąntas, Surkąntas, Mazrimas, Narbutas, Žybutas, Kijswinas, Gedminas, Galiminas, Ejdimitas, Ejnoras, Gétautas, Gedigaudas ir t. t. O žemutinėje Lietuvoje gyvenantys žemaičiai galūnės balsį *a* išleidžia, būtent: *Wisgird's, Ejtmin's, Ejrim's, Gedmin's* ir t. t. Pagaliau dar kiti šeimos vardai vienaskaitos vardininke turi *ós***, būtent: *Kézgajlós, Bylós, Wiligajlós, Stejgwilós, Urniosziós, Mostwylós, Taliwajsiós, Kąntós* ar *Gąndós, Szisziós, Gejwylós, Klausgajlós, Kiwylós, Nigajlós, Augusós, Mąntwylós, Stankós*, teisingiau *Stąngós, Waragobós, Mylós, Narkós, Daugszós, Ejwylós* ir t. t.

Tėvavardžiai buvo padaromi prie tėvo vardo pridūrus lytį *delis*, kuri senojoje lietuvių kalboje reiškė sūnų. Pavyzdžiui, jeigu tėvas yra *Dauggirdas*, tai jo sūnus – *Daugirdelis*, t. y. *Dauggirdo* sūnus, *Wisgirdelis, Wisgirdo* sūnus, *Talotelis, Taloto* sūnus. Labai dažnai garsų darnos sumetimais raidė *d* išleidžiama, ir tada esti *Biwajnelis, Buwajnelis* vietoj *Biwajnidelis, Buwajnidelis*. O aukštutinėje Lietuvoje jaunuolių varduose išleidžiamas skiemuo *el*, ir jie baigiasi galūne *atis*, būtent: *Gédrós – Gédratis, Wisgirdas – Wisgirdatis, Dosys – Dosatis* vietoj *Gedratelis, Wisgirdelis, Dosatelis*. Dažnai senuose raštuose prie sūnaus vardo taip pat dažnai pridedamas ir tėvo, būtent: *Montwylós Žadejkatis, Dauggirdas Biłatis*; tai reiškia, kad *Montwylo* tėvas buvo *Žadejkis*, o *Dauggirdo* – *Bylós*. Mažybiniai daiktavardžiai ir asmenvardžiai baigiasi galūne *ytis*, būtent: *Dauggirdytis, Narkytis, Dosytis* ir t. t.

Asmenvardžiai, vienaskaitos vardininke turintys galūnes *is, ys, ytis* ar *ós*, daugiskaitos vardininke baigiasi galūne *ē*, būtent: *Steigwile, Mentwyle, Wangé, Ejwyle* ir t. t. O asmenvardžiai, turintys vienaskaitos vardininke *as*, daugiskaitos vardininke turi *ā*, būtent: *Daugszā, Laugaudā, Ejrimā* ir t. t. Bet kadangi balsiai *ā* arba *ē* kalbos sraute leidžia susidaryti sambalsiui, todėl pakeičiami į *aj*, daugiausia aukštutinėje Lietuvoje, pavyzdžiui: *Daugszaj, Laugaudaj, Ejrimaj* ir t. t. Kai senuose lietuvių rankraščiuose pasitaiko šeimos vardas, besibaigiantis *dgs.* vard. galūne *ā* arba *ē*, tada jis rodo, kad tas rankraštis pasirašytas ne vien tik savo paties, bet ir brolių vardu.

Lietuvių moterų vardai baigiasi galūne *e*, būtent: *Tamyle, Prane, Tālune, Milene, Dajnute, Rimgajle, Birute, Žywyle, Tate* ir t. t. ir t. t.

Lietuvių, kaip ir kitų šiaurės tautų, šeimos vardai kilę iš būdo ar kūno

ypatybių būtent: *Dauggirdas* – daug girdintis, *Wisgirdas* – viską girdintis, *Mikniós* – miknius, *Waras* – smarkus, *Marutis* – marus, *Myliós* – mielas, meilus, *Trumpis* – trumpas, *Mazuŭtis* – mažas, *Drousutis* – drąsus, *Giniotis* – gynėjas, *Žyburtas* – žiburys, *Gedrós* – purvas²⁰, *Žijmis* – žiema, *Jaugatas* – ginčininkas, *Sziauris* – šiaurys (vėjas), *Kiejstutis* – keistas, *Trapós* – trapus, *Alkis* – alkis, *Praniós* – prantnus, *Dargis* – darganotas, *Rodis* – rodomasis pirštas, *Waragóbós* – grobuoniškas, *Daugkėntis* – daug kenčiantis, *Dauggentis* – turintis daug genčių (giminių), *Bylós* – bylus, *Dosus* – dosnus ir t. t.

Iš lotynų kalbos vertė Darius Antanavičius

* Mat slavai lietuvių kalbos skiemenį *kant* rašo *kgont*, kadangi neturi nosinių raidžių, o *g* perteikia kaip *kg*.

**Raidę *ó* reikia tarti kaip graikų omega su spiritu leni.